



WWF

ADRIA

PASTIRSKI PSI ČUVARI U HRVATSKOJ – TORNJAK

ŠANDOR HORVATH, ANA GRGAS,
JASNA JEREMIĆ, NEVEN ŠLOPAR



INFORMACIJE O PUBLIKACIJI: PASTIRSKI PSI ČUVARU U HRVATSKOJ – TORNJAK

Izdavač: WWF Adria

Za izdavača: Neven Šlopar

Autori: Šandor Horvath, Ana Grgas, Jasna Jeremić i Neven Šlopar

Urednik: Neven Šlopar

Oblikovanje i tisak: Mateo Matijašević, Studio 5do12

Naklada: 200 primjeraka

Tiskano na Nautilus recikliranom papiru



Zagreb, Studeni 2021.

Umnožavanje ove publikacije i njezinih dijelova u bilo kojem obliku, kao i distribucija, nisu dozvoljeni bez prethodnog pisanog odobrenja nakladnika.

Elektronička verzija dostupna je na:

<https://www.wwfadria.org/hr/novosti/publikacije/>

Ova publikacija izdana je uz podršku Programa LIFE Europske unije. Sadržaj ovog dokumenta predstavlja isključivo stavove autora i samo su oni za njega odgovorni. Europska komisija ne preuzima nikakvu odgovornost za način na koji će informacije sadržane u ovom dokumentu biti korištene.

ISBN 978-953-48402-2-1

Autori Fotografija: Boris Krstinić (naslovnica, str. 3, str 4., str 10., str 17., str 27., str 28., str 33.)

Ofelia de Pablo i Javier Zurita (str 6.)

Martin Harvey / WWF (str 6.)

Jasna Jeremić (str 8., str 12.)

Marko Vojić (str 13.)

Neven Šlopar / WWF Adria (str 9.)

Ola Jennersten / WWF Švedska (str 21.)

Josip Kusak (str 23.)

PASTIRSKI PSI ČUVARI U HRVATSKOJ – TORNJAK

ŠANDOR HORVATH, ANA GRGAS,
JASNA JEREMIĆ, NEVEN ŠLOPAR

SADRŽAJ

Predgovor	03
Odakle pastirski psi čuvari?	05
Iskustva s terena ovlaštene vještakinje za štete od vuka	07
Tornjak	10
Komunikacija u tornjaka	11
Tornjaci kao zaštitnici stada	12
Kako tornjake učiti njihovoj zadaći	12
Štene tornjaka	13
Privikavanje na novi okoliš	14
Odgoj šteneta	15
Uvođenje u stado	16
Prehrana	18
Njega i zdravlje	18
Zaklon	19
Nametnici	19
Životni i radni vijek	20
Tornjaci u obrani stada – vuk	20
Vuk u Hrvatskoj	23
Tornjaci u obrani stada – medvjed, psi lualice, stalan pašnjak i električna ograda ..	26
Važnost odabira pasmine	27
Spol	29
Pastirski pasi čuvari iz znanstvene i stručne perspektive	30
Završne misli i poruke autora	32
Podrška u nabavi mjera za sprječavanje šteta na stoci	33
Literatura	35

PREDGOVOR

U velikom dijelu Europe vuk je je u potpunosti nestao u 20. stoljeću kao rezultat gubitka prirodnih staništa i sustavnog istrebljivanja od strane ljudi. U našim krajevima to nije bio slučaj i vuk je uvijek bio prisutan, u većoj ili manjoj brojnosti. Kao rezultat zakonske zaštite vuka u Hrvatskoj 1995. godine, a zajedno s depopulacijom ruralnih krajeva došlo je i do oporavka populacije, što je dovelo i do povećanih šteta na stoci.

Državna uprava tek je 80-ih godina 20. stoljeća prestala isplaćivati nagradu za svaku ubijenu jedinku vuka, ali dugačko razdoblje slobodnog lova svim sredstvima dovelo je i do smanjenja brojnosti, a paralelno i do gubitaka tradicionalnih znanja u čuvanju stoke od kojih je najvažnije korištenje pastirskih pasa čuvara. Cilj ove knjige je uzgajivačima stoke koji svoje životinje drže na paši, u ekstenzivnom uzgoju, dati informacije i savjete kako bi svoju stoku što bolje zaštitili od napada korištenjem pasa čuvara, s posebnim fokusom na pasminu tornjak. Zašto tornjak?

Tornjak je autohtona pasmina ovih krajeva, evoluirao je zajedno s našim ljudima i isto kao i oni kroz generacije se prilagođavao našem podneblju. Tornjak je hrvatsko kulturno nasljeđe koje svi zajedno trebamo gajiti i očuvati ga, ali ne samo kao kućnog ljubimca, već kao radnog psa koji neumorno bdije na pašnjaku i svojem



1. Šandor Horvath

pastiru omogućuje miran san. Stoga prije svega želim zahvaliti Šandoru Horvathu, glavnom autoru ovog teksta, kao jednom od odgovornih za revitalizaciju pasmine i pokretanje postupka priznavanja pri Međunarodnom kinološkom savezu (FCI) koji se uspješno okončao 2017. godine objavom standarda i službenim priznavanjem pasmine pod nazivom: Bosansko-hercegovački – Hrvatski pastirski pas. Velike zahvale i ostalim autorima koji su, uz moju malenkost,

doprinijeli izdavanju ove knjige: našoj dugogodišnjoj vještakinji za štete od vuka i osobi koja je kroz svoju dugu karijeru mnogim stočarima pomogla na razne načine – Ani Grgas, te našoj stručnjakinji za očuvanje vuka – Jasni Jeremić. Osim autorima, velika zahvala i ostalim kolegama koji su pomogli svojim sugestijama pri izradi ove knjige (abecednim redom): Daniela Hamidović, Gordana Visković, Josip Kusak, Lorena Kovačiček i Marko Vojić.

Toplo se nadam da će ova knjiga barem malo pomoći svim uzgajivačima stoke, pastirima i njihovim obiteljima da nauče nešto više o tornjacima, ali i općenito o pastirskim psima čuvarima, i tako bolje zaštite svoja stada.

Neven Šlopar
WWF Adria

2. Tornjak je doma u prirodi, na krškom terenu.



ODAKLE PASTIRSKI PSI ČUVARI?

Šandor Horvath

Zaštita stoke od zvijeri stara je koliko i stočarstvo. Znanstvenici začetak stočarstva smještaju u razdoblje mlađeg kamenog doba, a u dijelovima zapadne Azije i u srednje kameno doba, prije više od deset tisuća godina. Prelazak s lovačko-sakupljačkog načina života na poljodjelstvo i uzgoj domaćih životinja naziva se i „neolitskom revolucijom“ ili prvom poljoprivrednom revolucijom. Odjaci tih zbivanja osjećaju se i danas. Jedna od mnogih posljedica je nastanak i uporaba pasa za zaštitu stoke i boravišta čovjeka. Svi psi potječu od zajedničkog divljeg pretka – sivog vuka (*Canis lupus*) te se i danas smatraju istom vrstom. Psi su već u to doba postali moćno oružje u zaštiti ovaca i koza od vukova i drugih grabežljivaca. Bez njihove podrške stočari ne bi opstali. U seobama s azijskog prema europskom kontinentu uz ljude i njihova stada putovali su i psi koji su čuvali stoku. Bliskih rodaka naših današnjih tornjaka ima od Tibeta, uzduž Azije, preko Srednjeg istoka, Karpata, Balkana i Panonije do talijanskih Apenina i Pirinejskog poluotoka. Tisućama godina ljudi su uzgajali pastirske pse radi njihovih radnih osobina čuvara i zaštite stada. U današnjem smislu pasmine pasa postoje tek od 19. stoljeća. Bez obzira na pasminu, pastirski psi čuvari u većoj su ili manjoj mjeri slične grade, naravi i ponašanja.

Sam naziv pasmine tornjak govori mnogo o tim psima, premda tornjaci ne žive samo uz torove. To su psi otvorenih pašnjaka i sezonskih seoba nomadskih stočara. Kroz duga stoljeća tornjaci su štitili blago u jesenskom kretanju s planina u nizine, a u proljeće natrag na brdske pašnjake. Zato su današnji tornjaci dobro prilagođeni životu u raznim klimama i raznolikim uvjetima opstanka. Visinsko-nizinske seobe bile su ustaljen običaj u Dalmaciji. Još uvijek se spominju sezonske seobe vrlo velikih stada, skupljenih od Doca kod Šibenika, Miljevcima, Promini, oko Obrovca i Knina do Benkovca, koja su ljeti pasla po Velebitu, Dinari i Troglavu. I danas, no vrlo rijetko, se tamo mogu naći takva stada. Takav uzgoj stoke oduvijek je izvor mlijeka, sira i janjaca posebne kakvoće. Vrlo povoljno utječe na prirodu jer obuzdava širenje šume, potiče obnovu travnjačkih staništa, ograničava požare biljnog pokrova i vraća ljude u opustjele predjele. Način držanja stoke u tim predjelima nije bio, niti je danas, moguć bez uporabe pastirskih pasa čuvara.



3. Španjolski mastif na planinskom pašnjaku.



4. Turski kangal uz koze u Namibiji.

ISKUSTVA S TERENA OVLAŠTENE VJEŠTAKINJE ZA ŠTETE OD VUKA

Mr. sc. Ana Grgas

Prošlo je više od dva desetljeća kako provodim vještačenje na štetama koje prouzrokuje vuk na području Zadarske županije. Neposredno nakon Domo-vinskog rata većinom su to bila brojča-no mala stada u vlasništvu ljudi starije dobi, i bilo je teško mijenjati navike. Posljednjih godina situacija se mijenja, stada su sve veća, često su to kombi-nirana stada ovaca i koza, a pastiri su mlade dobi.

Sustav uzgoja je ostao tradicionalni – pašarenje. U mjesecima kraćeg dana cjelodnevno, a kod dugodnevnicu rano jutarnje i kasno popodnevno. Uzgoj se bazira isključivo na proizvodnji janječeg mesa, na majčinom mlijeku i ispaši, što se postiže u periodu do tri ili četiri mjeseca. Izuzetak su uzgajivači s brojem grla većim od tri stotine. Oni janjad pripuštaju majkama samo u večernjim satima po povratku s ispaše. Iskustva iz takvog uzgoja ukazuju na manje stradale janjadi od predatora, ali je veći trošak hranidbe, a posao teži i zahtijeva više radne snage. Također, kombinacija uzgoja janjadi do dva mjeseca u stajskom uzgoju, a nakon dva mjeseca pašarenjem, nije zadovoljila većinu uzgajivača jer janjad gubi na težini i treba im duži period da nadokna-de izgubljeno. Jednako tako, janjad je tada više na meti predatora. Pronalazak načina uzgoja ovaca i koza još uvijek nije završen, a daleko je od savršenog.

Svaki uzgajivač ima svoj pristup i svoju kalkulaciju, a u svakom od tih pristupa utkana je tradicija. Pomak je vidljiv samo u ranijem pripustu i naravno janjenju, tako da janjad prisprije za tržište o Uskrsu, kada je potražnja iznimno velika.

Ekstenzivni način uzgoja povećava mogućnosti pojave šteta od vuka, poglavito u zimskim mjesecima pa do početka janjenja. Bremenite ovce su manje pokretne, a nakon janjenja ovce nastoje doći do svoje janjadi i koriste sve načine da se iskrađu pastiru te tako postaju lakši plijen. Nerijetko su janjenja na samom pašnjaku, a u takvim se situacijama ovce vole izolirati, i tada i ovce i janjad postaju lakši plijen. Inače janjenja na pašnjacima pastirima zadaju muke, poglavito pastirima s velikim stadima kada dnevno zna biti pet i više janjadi, a stada su kilometrima udaljena od kuće i ovčarnika, te ih pastir na rukama mora odnijeti do kuće kozjim puteljcima. U veljači, na buri i temperaturi oko ništice, pastir će radije sa sobom ponijeti košare i markere nego ostaviti ovce pred porod u ovčarniku. To je mjesec kada lovci imaju svoje akcije koje uzbune svu divljač pa naravno i vuka, a rezultat je šteta na domaćim životinjama. U ožujku su česte promjene vremena, smjenjuju se bura i južina te predatorima olakšavaju neopaženo prikrađanje stadima pa su tada i učes-



5. Tornjak, poput izvidnika, ide ispred stada.

tali je prijave pastira o nastanku šteta. Najčešće su svi krivi, samo ne oštećenici. Pitamo se je li uzgajivač poduzeo sve radnje i zahvate koje bi spriječile štetu, iako znamo i na koncu vidimo na licu mjesta da nije. Međutim, on toga ili nije svjestan ili ne želi biti svjestan. Godinama im putem predavanja, obilazaka, medijskih zapisa govorimo da stada osim pastira trebaju pastirske pse čiji broj ovisi o brojnom stanju stada, i da ograde u ispustu, plandištu

ili na ograđenom pašnjaku moraju biti propisane visine. Kada se od strane nadležnog Ministarstva provodila akcija donacije pasa tornjaka i električnih pastira, svi su rado prihvatili. Danas je od pasa ostalo nekoliko križanaca, a nijedan električni pastir nije u funkciji. Zašto je tome tako?

Prvenstveno, psi nisu bili odgovarajuće hranjeni. Po tradiciji se donosio komad kruha, vode ako se našlo u nekoj lokvi ili škrapu, a po dolasku kući možda i

nešto ostataka od večere. Odgoj pasa je također bio značajan faktor. Nije se znalo uvesti ih u stado i pomoći im da se sjedine sa stadom. Od mladih tornjaka bez iskustva i pravilnog odgoja očekivalo se nemoguće, da čuva stado od lopova i vukova. Kada bi se, unatoč posjedovanju jednog jedinog tornjaka u stadu od preko sto grla, dogodila šteta od vuka, slijedile su pogrde: „pa taj pas ništa ne vrijedi, on je ka lina žena“. Ali je jedna pastirica i plakala kada su joj suseljanji otrovali tornjaka i tada je u suzama govorila: „Bio je ka čovik, samo šta nije govorio. Promatrala sam stado ovaca i koza, 90 grla s livade gdje sam suprugu išla pomoć utovarit sijeno i primijetila vuka kako prilazi stadu, ukočila sam se, a moj tornjak počeo kružiti oko stada dok ih sve nije sakupio u hrpu.“ Električni pastiri slično su prošli, njima je zamjerano da nisu za krške pašnjake obrasle šumskim raslinjem. Stočari su navikli na pokretno pašarenje, danas na državnom pašnjaku, sutra na tudem napuštenom, kad je vrijeme loše na svojem privatnom, i to najbližem kući, a kad je lijepo može i do drugog sela. Iako bi odlike pregonskog pašarenja trebale biti poznate i primjenjivane, tko će non-stop premještati tu ogradu? Za takav način pašarenja ipak treba uložiti dodatni trud.

Nakon neslavne karijere tornjaka i električnih pastira, ali i okončanja većine njihovih vlasnika, došla je druga generacija uzgajivača, mlada i s novim idejama. Oni su nabavljali turske karabaše, azijske ovčare, šarplanince i ine, ali opet isti scenarij, nedostaje uvježba-

nost, privrženost stadu, da ne napušta stado ako pastir nije nazočan, nedostatan broj pasa u odnosu na broj grla kao i neposjedovanje barem još po nekog psa čuvara. Kada im se šteta dogodi, na koga će svaliti krivnju? Ponajprije na državu koja vuka štiti. Prema pričama stočara država uvozi i svako malo iskrcava vukove iz helikoptera koji su opremljeni košarama iz kojih ih puštaju u prirodu, i to od Velebita do Konavala. Čak im bacaju hranu, obrađene i zaleđene dijelove papkara i kopitara. Nakon što se ispucaju po državi, slijede lovci, šumari koji postavljaju otrovne mamce za pse, uglavnom svi su krivi, a oni su najveća žrtva i ne mogu pašariti mirno kao u neka druga vremena. Usprkos svim dostupnim stručnim znanjima i praksama čuvanja stada, i dalje su neki stočari skloniji izbjegavati dobre prakse, žaliti se na državu te održavati bajke o helikopterima kao dio narodnog folklor.



6. Vučja perspektiva dok iz prikrajka vrebata stado niz vjetar.

TORNJAK

Šandor Horvath

Tornjaci su relativno veliki, ali ne i glomazni pastirski psi. Stasiti su, pokretni u svim prilikama, izdržljivi, gipki, žilavi i uporni. Oni koji ih ne poznaju dovoljno znaju reći da su lijenčine koje za pripeke bježe u debelu hladovinu, no ne radi se tu o lijenosti već štede snagu u svakoj prilici. Dok stado mirno pase ili planduje, oni leže i miruju, ali budni su i kad spavaju. Posebno su oprezni kad je stado u pokretu. U pravilu su mirni i staloženi, ali uporni i odlučni ako ipak dođe do fizičkih sukoba. Kada se stado kreće, tornjaci se sami rasporede oko stada. Iskusni psi, u

punoj snazi, idu ispred stada kao izvidnici. Sustavno pretražuju teren pa ako naidu na miris ili neki drugi znak opasnosti, uzbunjuju ostale pse i pastire. Psi koji prate stado usklađuju ponašanje prema tim signalima. U neposrednoj opasnosti tornjaci se znaju rasporediti u obrambeni red između stada i izvora opasnosti. Tada stoje napeto i laju prijeteći. Kad se protivnik povuče, onda se hrabriji opuste, izađu naprijed i kratko mokre označavajući teritorij. Iskusni vukovi mogu zavarati i pse i ljude, a posebno mlade i neiskusne pse sa stadom koje se tek uhodava ili napasuje u gusto zaraslom krajobrazu. Omiljena vučja taktika je lažni napad, gdje dio čopora krene s jedne strane stada da privuče pozornost čuvara, a ostatak vukova tada napada iz drugog smjera. Iskusni pastiri samo prema po-



7. Kuja tornjaka naizgled spava, ali je strateški postavljena između došljaka i stada.

našanju pasa već znaju što se sprema. Iskusni psi u takvim prilikama znaju se ponašati neočekivano, barem neiskusnom oku. Dok se ostali rasporede nasuprot protivniku pa mu prijete, oni odu u sredinu stada i naizgled mirno sjede ili leže čekajući što će se dogoditi. Sa središnje pozicije bliže je priskočiti u obranu na bilo koji rub stada nego s granice lažnog napada.

Komunikacija u tornjaka

Zaštitničko ponašanje tornjaka u pravilu je neupadljivo. Njihova glavna zadaća nije izravna borba s vukovima i drugim grabežljivcima nego njihovo odvratanje. To nije prijeteće lajanje, kao kad psi iza ograde laju na ljude ili pse u prolazu. U pravilu je to mirno, naizgled ležerno, ležanje na odabranoj i najčešće povišenoj poziciji, sustavno pretraživanje otvorenog terena i njegovo označavanje. Označavanjem psi ostavljaju znakove upozorenja zvijerima, psima i drugim životinjama. Čak i smireno noćno javljanje pasa ima zaštitnu funkciju. Po lavežu i mirisnim tragovima pasa vukovi mogu ocijeniti brojnost, poziciju i svojstva pasa koji se oglašavaju i dobro procijeniti isplati li im se kretati u napad. Usmena predaja spominje da su neki stari Ličani po večernjem zavijanju vukova i glasanju pasa znali moraju li te noći bdjeti kraj blaga ili mogu mirno leći i spavati.

Najčešće psi poruke razmjenjuju mirisnim tragovima i glasanjem, a u neposrednom kontaktu glavnu ulogu ima govor tijela. Promjene u položaju dlake, uši i tijela, načinu kretanja, izrazu lica i

pokretima repa, sve ljudskom oku često gotovo neprimjetne kretnje, služe kao poruke koju druga životinja razumije. Na pastiru je da nauči bar dio tih znakova, kako bi bolje znao što pastirski pas primjećuje, što se zbiva i što pastir može očekivati.

Kada pas visoko podigne rep i drži ga nepokretno, on izlaže svoje mirisne žlijezde i širi svoj miris, isti miris kojega, kao potpis, ostavlja i na izmetu. Prema tom potpisu ga druge životinje prepoznaju. Kad drugi pas ili vuk naide na njegov izmet, njuška ga. Doznaje mu dob, spol, veličinu, fizičko stanje, što je jeo i druge njemu važne pojedinosti. Slično može saznati iz mirisa mokraćne, stoga tornjaka ne treba ometati dok ostavlja ili njuška takve pseće ili vučje „ogljase”. Ako ih dobro prouči, bit će djelotvorniji u zaštiti stada. Potrebno je promatrati reakcije psa dok proučava tuđe i postavlja svoje znakove. Najčešće je reakcija neutralna, ali se pas može vidljivo uzбудiti ako ga znakovi na koje je naišao zabrinu. Tad obično žurno pretražuje okolni prostor, nakostriješi dlaku, uzbudeno grebe sa sve četiri prije nego što odluči kako će se dalje ponašati. Psi i vukovi slično označavaju granice i orijentire unutar svojih teritorija. Vukovi stalno nadziru teritorij svojeg čopora i brane ga od uljeza. Za tornjake vrijede vrlo slična pravila. Njihov je teritorij stado, pašnjak, pastiri i područje njihova kretanja. Postoji, međutim, velika razlika. Vukovi svoj teritorij određuju sami (u ovisnosti o kvaliteti staništa) dok teritorij pasa zaštitnika stada ovisi o potrebama i volji čovjeka.

Tornjaci kao zaštitnici stada

Tornjaci stado i pastire smatraju svojom zajednicom i štite ih nagoni. To im je ponašanje nasljedno. Svaka pasmina psa ima svoje karakteristike, te je krivo vjerovati da svaki pas može biti dobar pastirski pas čuvar. Dobro uzgojen i odgojen pastirski pas ima slabije razvijen plijenski nagon, a jače izražen nagon za čuvanjem i zaštitom od većine drugih pasmina pasa. I među različitim pasminama pastirskih pasa čuvara postoje razlike. Neke su poznate kao oštrije i neprijateljske u svakoj prilici, a druge kao blaže, promišljene i staložene. Tornjaci su u ovoj drugoj blažoj skupini i rijetko se nade iznimka. To je jedna od glavnih prednosti te pasmine, posebno za naše prilike u kojima stada žive u blizini, pa i unutar naselja gdje su doticaji pastirskih pasa s drugim ljudima i domaćim životinjama uglavnom svakodnevni.



8. Tornjak brižno njuška novopridošlicu u stadu.

Blagost tornjaka nipošto ne znači da su u zaštiti stada „mekani“. Bez odobrenja pastira, neznancu nije preporučljivo pristupiti stadu koje čuvaju tornjaci. Ako pastir nije sa stadom treba se držati podalje od stada i lagano krenuti u drugom smjeru. Psi koji nisu navikli da ih ljudi ometaju na pašnjaku lajat će dok su pridošlice još daleko. Obično jedan pas potakne druge na lajanje i predvodi. Ostali reagiraju sukladno svojem položaju u čoporu. Ako se pridošlica na vrijeme zaustavi i odmakne, lavež će prestati. Psi su ispunili svoju zadaću.

Kako tornjake učiti njihovoj zadaći

Tornjaci spontano razvijaju svoje urodene porive, no trebaju odgovarajući poticaj i okolinu. Urodene sklonosti ne mogu se naučiti, ali mogu zatupjeti ako psi ne dobiju priliku da ih iskoriste i iskustveno nadgrade. Za tornjake je presudno da imaju priliku slobodno razviti urodene osobine i stjecati iskustva. Kao što je bitno njihovo podrijetlo i sustavna selekcija, tako je jednako važno da žive slobodni uz blago na pašnjaku. Tornjaci koji žive vezani, u skućenom kavezu ili su tipični kućni ljubimci ne mogu biti psi čuvari stada. Kao ni drugi pastirski psi, tako ni tornjaci ne prihvaćaju strogu obuku „krojenu“ za službene pse. Upravo zbog toga na uspostavi povjerenja i povezanosti između radnog tornjaka i pastira treba raditi od prvog trenutka, čim pastir u stado dovede štene ili mladog psa. Poznavatelji pasa kažu da pastirski psi razumiju zapovijed, ali



9. Mladi tornjak vježba za svoju ulogu u stadu pod budnim okom pastira.

sami odlučuju hoće li je ili neće poslušati. Kad je tim dobro uigran, tornjak i pastir razumiju se bolje od dva čovjeka.

Štene tornjaka

Štene tornjaka vrlo je dopadljivo. Zbog toga se može dogoditi da se štene nabavi radi zaštite stoke, a dospije u kuću i postane kućni ljubimac. Ako je tornjak bio igračka za djecu u štenećoj dobi, neće postati zaštitnik stada, već velik i čupav kućni ljubimac. Izbjegavati će stado i tražiti ugodnost koju je iskusio u ranoj fazi razvoja. Koliko god je štenad tornjaka posebno privlačna, treba se kroz prve dvije godine potruditi da štene odraste u pouzdanog pastirskog psa koji će biti uz domaće životinje, tor, štalu i na pašnjaku. Štene uzimati na mah nije pametno. Biranje obično traje koji sat, a odrasli tornjak živjet će i raditi za vas da-

nonoćno najmanje osam, a možda i petnaest godina. Uzgajivači su prvo što treba provjeriti i odabrati. Presudno je doznati kako drže svoje pse, kakve pse koriste u uzgoju, je li od njihovih pasa potekao koji dobar radni tornjak. Na žalost, u Hrvatskoj je jako malo uzgajivača koji za rasplod koriste radne tornjake. Zasad to nije zabrinjavajuće jer je pasmina svega nekoliko naraštaja daleko od radnih predaka, a urođena svojstva pastirskih pasa ne gube se tako brzo nakon tisuća godina uzgoja. Najvažnije je da uzgajivač kojeg tražite bude stručan i savjestan. Raspitajte se, a puno toga možete uočiti po tome kako drži pse, a posebno štence. Nečistoća pasa i prostora, zapuštenost, slab kostur, nejednaka razvijenost i kondicija, napuhnuti trbušić štenadi zbog unutarnjih parazita, dovoljni su razlozi da odete drugamo. Uzmete li štene iz „divljeg” uzgoja i nepoznatog podrijetla, vjerojatnost uspjeha je



10. Štene tornjaka doista je dopadljivo.

puno manja. Oslonite se na pouzdanu i stručnu osobu, po mogućnosti posjetite uzgajivača i upoznajte roditelje i štenad. Svakako zatražite na uvid uzgojnu i veterinarsku dokumentaciju o cijeljenju te dobro promotrite cijelo leglo. Iskusan i pažljiv uzgajivač već u ranoj dobi može puno reći o naravi pojedinih štenaca u leglu. I sami ćete zamijetiti koje je štene živahno, koje je podložno, koje se povlači u sebe, a koje se postavlja iznad ostalih. Iz izbora odmah izostavite trome i bezvoljne. Pri izboru radnog psa ključan je kriterij ponašanje, a ne prvi dojam i dopadljivost, odnosno izgled.

Privikavanje na novi okoliš

Približno u dobi od šest do sedam tjedana, štene se počne osamostaljavati i od legla i majke. Počinje tražiti novi „čopor”, skupljati vlastita iskustva i

stvarati vlastiti svijet. Odvajati štene od majke i legla prije te dobi ozbiljna je pogreška. Među uzgajivačima pasa ustaljeno je pravilo da se štenad predaje u ruke novih vlasnika u dobi od osam tjedana.

Štene koje ste preuzeli nastojte što prije staviti na mjesto na kojem će trajno živjeti i među životinje koje će štiti kad se razvije. Ne stavlajte štene tornjaka u kuću i uz ljude, nego ondje gdje će boraviti kad odraste. Od samog početka ga i hranite na tom mjestu, posebno pazeći u početku da mu druge životinje ne otimaju hranu. Prvih se dana mogu pojaviti manje teškoće. Ovce i koze, pogotovo ovnovi i jarci, koji nisu navikli na pse, mogu napadati štene. I perad može biti konkurencija malom štenetu. Kako bi štene zaštitili najjednostavnije je u toru ili štali napraviti odjeljak namijenjen samo štenetu u koji se može zavući

i skloniti. Drvene pregrade ili pregrade od žičane mreže odlične su za tu prigodu te se pomoću njih može odvojiti prostor za psa u koji može ulaziti i izlaziti po volji a stoka ga neće ometati. Neki strani uzgajali pastirskih pasa preporučuju da se za navikavanje štenadi na stoku koriste samo janjci, telad i druge mlade životinje. One će ih možda napadati, ali samo simbolično, a štene će se od njih lako obraniti. Mladi pas mora biti ondje gdje je u izravnom, stalnom i slobodnom doticaju s vrstom životinja koju će čuvati. Mladi tornjak ne smije biti vezan, zatvoren i ostavljen da samuje.

Navikavanje šteneta na stado i stada na štene najjednostavnije ćete riješiti tako da malog tornjaka uvodite izravno među životinje u stadu sve češće i na sve duže vrijeme, da se pas i blago potpuno naviknu jedni na druge. Budite mu blizu i branite ga ako ga napadnu. Uz ciljani učinak ojačat će i povjerenje šteneta u vas i njegovo samopouzdanje.

Važno je da tor ili štala za ovce i koze uz koje je pas budu dovoljno prostrani. Kad stado miruje, barem polovica površine mora ostati slobodna. Ako to nije moguće, psa nemojte ostavljati samog i zatvorenog sa stadom unutar ograde.

Čim štene dovoljno ojača, krenite s njim na pašnjak. Nije dobro da mladi tornjak ide stalno iza vas i prati vaše korake.

Treba postići da se samostalno kreće po pašnjaku i pretražuje. Korisno ga je pustiti ga da sam istražuje, da upozna teren i stado, no uvijek ga imati na oku. Pazite na zmije, otrovnice su posebno opasne za mladog znatiželjnog psa.

Kad se štene umori, ostavite ga na miru da se odmori i oporavi. Slično će se

ponašati kad odraste, ali će ga nagoni tjerati u akciju kad god zatreba. Mladi pas koji je tek počeo pratiti stado u prirodi može istrošiti mekušci šapa na našem tvrdom krševitom terenu. Ubrzo će očvrstnuti, ali ipak pomozite mu da ih što brže zaliječi. Uvijek je za takve prilike dobro imati među priborom ljekovitu mast koju je potrebno dobro utrljati u šape.

Odgoj šteneta

Postoji svega nekoliko naredbi koje baš svaki dobar pas mora poslušati. Prva je važna, pa je i tornjak treba što prije naučiti. Dok je još štene, naučite ga da dođe do vas kada ga pozovete. Lako ga je primamiti nekim zalogajem. Pohvalite ga i nagradite svaki put kad vam dođe na poziv.

Druga zapovijed koju tornjak mora poslušati jest zaustavljanje kad krene s nečim što ne želite da čini. Najlakše je to postići tako da pas prvo nauči doći k vama svaki put kad ga pozovete. Nije naučio samo dolaziti na poziv nego i to da vas treba slušati. Ako je usredotočen na ono što ga je potaklo da se ponaša kako ne želite, neće vas ni čuti a kamoli poslušati zabranu. Tada treba učiniti nešto što će mu skrenuti pozornost na vas. To možete i vježbati tako da u početku prekinete neku radnju do koje mu nije posebno stalo povikom, i kad poslušati zabranu, nagradite ga. Postepeno ga nastojte prekidati i u onim radnjama za koje ima jači interes. Nemojte odustati ako vam ne uspije baš svaki put. S tim vježbama počnite odmah, ali vodite

računa o tome da je štene živahno i da mu pozornost kratko traje. Dugotrajnim vježbanjem i grubošću možete samo pokvariti odnos između vas i vašeg mladog psa.

Premda se tornjak uz stado kreće slobodno, štene treba priviknuti na ogrlicu i povodac jer će vam to vjerojatno zatrebati, na primjer za odlazak veterinaru. Naučite svoga tornjaka da se dobro ponaša na povodcu. Ponovno je strpljenje glavni recept. Prvo mu stavite primjerenu ogrlicu i pustite da se na nju navikne. Zatim za ogrlicu vežite duži povodac, pozovite ga i nagradite svaki put kad vas poslušati i pride. Nemojte ga grubo potezati jer će se odupirati. Uz malo taktičnosti i strpljenja, mladi tornjak će brzo naučiti hodati i na kratkom povocu. Njegova pokornost zatrebat će vam kad odraste. Tornjaci su veliki i snažni psi. Vući će vas za sobom kao krpku ako nisu pravodobno naučili biti poslušni na povodcu.

Tornjaci su izričito osjetljivi na grubosti. I druge pasmine pasa slično reagiraju, ali tornjaci i drugi pastirski psi posebno ih upamte i čuvaju u sjećanju. Ne zamjerajte se tornjaku, pogotovo ako se radi o vašemu. U pravilu vas neće napasti nego izbjegavati poslušnost pa i kontakt u svakoj prilici.

Uvođenje u stado

Ideja da negdje kupite „gotovog” psa za zaštitu stoke promašena je. Pastirski psi poznaju sva svoja grla bolje nego pastir. Za nepoznate ne mare i ne puštaju među stoku koju poznaju i čuvaju. Ako ste

prodali ili poslali svoje (i njegovo) stado nekamo, a njega ostavili da samuje, tornjak će krenuti za svojim ovcama ako ga ne spriječite. Ako ga vežete ili zatvorite, bit će potišten danima.

Oprez i postepenost vrijede i za spajanje različitih stada i uključivanje manjeg broja novih grla u stalno stado. Ni ovce ne prihvaćaju pridošlice, a kamoli tornjak. Nove ovce tjera iz stada i ne dopušta miješanje sa svojim. To je uočljivo i kad se stada sretnu negdje na pojilu ili na plandištima po pašnjaku. Treba najmanje pet, šest dana da se nove ovce uklope u stado. Obično ih u toliko vremena prihvati i tornjak. Pomaže i da ga osobno upoznate sa svakom novom jedinkom. Dok to traje, pastir mora biti oprezan i paziti da nove ovce ne bi strdale od domaćih ovaca ili baš od psa koji bi ih trebao štiti. Nakon malo vremena i s nešto strpljenja sve će se uhodati.

Čovjek je tornjaku poželjan suradnik, ali nije gospodar kojem će biti bezuvjetno odan i pokoran. Ako mora birati, dobro odgojen tornjak ići će sa stadom i ostati uz njega, a ne pratiti osobu. Sklonost i čovjeku i stadu istodobno kod tornjaka treba biti u ravnoteži. Stoga, kad se štene dovede kući, treba pripaziti da mu članovi obitelji ne postanu važniji od stada. Igru im ne treba zabraniti, ali ako je vaša namjera da to štene odraste u radnog psa koji je uvijek uz stado, takva druženja treba ograničiti.

Uvesti štene u stado koje već čuvaju odrasli psi ne bi smio biti problem. Treba ih upoznati mirno i spontano. Odrasli će psi onjušiti štene, hodati oko njega, možda se malo udaljiti da ostave



11. Ovcе mirno pasu na ličkom pašnjaku dok tornjak drži stražu.

svoj „mokri“ znak, pa se vratiti do šteneta. Bolje je da se odrasli sa štenetom upoznaju pojedinačno, a ne svi odjednom. Treba izbjeći da štene u prvom susretu doživi strah. Možda će ga pri kraju provjeravanja neki od odraslih pasa zgrabiti za glavu i glasno mu dati do znanja tko je mali, a tko veliki pas. Nije vjerojatno da će neki od odraslih pasa sa štenetom biti zaista grub, ali oprez nije na odmet. Važno je također da se upoznaju u prilikama koje su u stadu svakodnevne. Neizostavno ostanite u blizini barem koji sat. Mali će tornjak za to vrijeme prihvatiti novosti i sam krenuti u svoje novo društvo i novi svijet.

Poželjno je da u skupini pasa u koju se štene treba uklopiti nema drugih pasa

rane dobi koji bi novog člana mogli poticati na igru. To bi njegovu pozornost i energiju često skretalo u nepoželjan smjer. S nekim mladim tornjacima zna se pojaviti još jedan problem. Odaberu iz stada jednu ovcu, češće je to poluodraslo janje, i uporno se igraju s njom. Najčešće je natjeravaju i love po pašnjaku. Takvo uznemiravanje obično ne završava dobro jer odabrana žrtva ne jede niti se odmara. Takvu igru treba što prije prekinuti. Ako drukčije ne ide, treba upotrijebiti dugi povodac i obuzdati psa ili žrtvu maknuti dalje od psa. Razlog za to ponašanje prirodna je potreba mlade životinje za igrom. Stoga je posebno loše, a i opasno i za stado i za pse, držati uz stado više mladih pasa slične dobi.

Prehrana

Štenetu starom dva mjeseca trebaju tri dobra obroka dnevno. Ako ih ne dobije, štene će postati lakomo, neće se pravilno razvijati, a može se i razboljeti. Prvih mjeseci, kad je u punom razvoju, štene jede primjetno više nego odrasli tornjak. Neka vas to ne brine, jer takva potreba za hranom nužna za rast neće dugo trajati. Odrasli tornjak je velik pas i mora se od nečeg razviti. Jednom kad odraste, njegove potrebe za hranom bit će vrlo skromne s obzirom na veličinu. Odraslim psima dovoljan je i jedan obrok dnevno, ali mnogi pse hrane ujutro i navečer. Dobro je pripaziti da se hrana daje barem dva sata prije ili poslije radnih zadataka za psa.

Ako ste pretjerali u količini hrane u obroku, štene će ostaviti višak. Nje-ga uklonite čim se štene odmakne da ostatke ne shvati kao zalihe ili da na njih navale druge životinje. Sljedeći obrok dajte mu u vrijeme predviđeno za sljedeće hranjenje. Procijenite količinu koju je pojeo i tome prilagodite sljedeće obroke. Najintenzivniji rast i razvoj psa odvija se približno do osmog ili devetog mjeseca života. Kad štene dosegne punu visinu, otprilike u dobi od godinu dana, jest će svoje redovite obroke, jednom ili dvaput dnevno prema ustaljenom rasporedu.

Danas se psi uglavnom hrane suhom hranom u obliku briketa. Odaberite onu koja je prikladna dobi vašeg psa jer hrana za odrasle nije dovoljno hranjiva za pse u razvoju. Kad je vrijeme posebno hladno ili tornjak trpi veće napore, treba dodatno paziti na kakvoću hrane

koju mu dajete. Prehranu štenaca možete obogatiti svježim žumanjkom i konzervama srdelica jer značajno doprinose pravilnom rastu, a posebno razvoju kostura. Nije velik trošak i nije ih potrebno dodavati svakodnevno. I štencima i mladim i odraslim psima mogu se povremeno davati sirove kosti za glodanje, ali pripazite kakve im kosti dajete. Za psa nisu dobre kosti koje može odmah progutati jer mogu zapeti u jednjaku. Nisu dobre ni kosti koje se lome u oštro iverje jer šiljci i oštrice takvih kosti mogu oštetiti i probiti probavne organe. Pas ne bi trebao dobiti prečesto i previše kostiju jer se u crijevima zbiju i otvrdnu poput krede. Tada je jedini izlaz kirurška intervencija. Kosti s hrskavicom posebno će dobro doći kad štene počne mijenjati zube u dobi od oko četiri mjeseca. Štene u toj fazi razvoja rado glode i žvače bilo što, a naročito rado komade natrulog drveta, kožu, komade tkanine i plastične predmete. Pripazite da ne proguta nešto što će mu škoditi i od čega može uginuti.

Njega i zdravlje

Najvažniji dio skrbi za zdravlje psa jesu redovita cijepljenja. Prvo cijepljenje obavlja uzgajivač u dobi od šest do sedam tjedana. Tom prilikom štene će dobiti veterinarsku knjižicu sa svim podacima. U pravilu veterinar tada i mikročipira štence. Ako štene ne dobije mikročip tada, dobit će ga prije prvog cijepljenja protiv bjesnoće u dobi od tri mjeseca. Prije svakog cijepljenja štene obavezno treba osloboditi crijevnih

nametnika. Neki su opasni za ljude, a posebno za djecu. Nakon davanja preparata izmet šteneta treba ukloniti jer u ostanu njemu jajašca crijevnih parazita. Štenci veliku nuždu obavljaju odmah nakon hranjenja, pa izmet šteneta nije problem skupiti. Prije no što počne obavljati nuždu obično upadljivo njuška okolo. Time će vas upozoriti što će učiniti.

Tornjak ima bogatu dlaku. Ona je ukras i znak pasmine. Njega tornjačke dlake zapravo je vrlo jednostavna. Dovoljno je četkom uklanjati mrtvu dlaku u doba linjanja (dvaput godišnje), vaditi čičke, grančice, klasove i druga strana tijela koja se mogu zavući u krzno i izranjavati kožu.

Uz dlaku tornjaka veže se i jedna zanimljivost: mokra dlaka tornjaka miriše baš kao i ovčja vuna kada se namoči. Tornjaci vrlo rado liježu u lokve da rashlade trbuh i pritom se redovito zablate. Čim se blato osuši, otpadne samo, a dlaka ostaje čista kao da nikad nije bila blatnjava. Nije ih preporučljivo često kupati. Ako je kupanje baš nužno jer su se uvaljali u nešto nezgodno, najbolje je ispiranje čistom mlakom vodom, a po potrebi najprije oprati psa šamponom za pse i potom dobro isprati čistom vodom.

Zaklon

Na pašnjaku tornjak sam bira pravo mjesto za mirovanje. Po suhom i toplom vremenu najradije odabiru bujnu krošnju nekog grma i vlažnu zemlju u sjeni. Na plandištima po travnjacima bez hladovine kopaju ležaj u tlu. Neka

vas ne iznenadi ako u pogodnom tlu i na dobrom mjestu tornjak sam iskopa pravu vučju jazbinu. Pogotovo ih rado kopaju brede kuje prije okota. One koje su srodene s prirodom radije će iskopati ležaj ispod kućice nego donijeti na svijet mlade u nastambi koja im ne odgovara.

Za hladnijih dana, kad su na imanju, svi se psi vole zavući u sijeno ili u slamu i tu će sami napraviti primjereno ležište. Smještaj, oblik i veličina zaklona koji su tornjaci sami stvorili najbolji je pokazatelj po kojem možete izraditi i smjestiti zaklon koji će tornjak rado koristiti.

Ako planirate psa držati u kućici, njena pozicija mora osiguravati psu dobar pogled nad onim što treba čuvati, mjesto mora biti zaštićeno od zime i sunca. Kućica mora biti odgovarajuće veličine da pas ima prostora, a istovremeno da ne bude prevelika jer je pas neće moći zagrijati zimi. Ležište mora biti suho, ako je prostirka mokra pas neće na njoj ležati. Na mjestu dugotrajnog boravka psa treba često mijenjati prostirku. Može to biti slama, sijeno, stara deka ili neka druga prostirka od prirodnog materijala. Moderni kvalitetni sintetički materijali mogu biti dobra alternativa.

Nametnici

U stelju se rado zavlače buhe. Ako ima buha, rabljenu prostirku treba spaliti, a zaklon naprskati ili zaprašiti sredstvom protiv nametnika, osobito sve pukotine. Buhe su aktivne posebno u ljetnim mjesecima. Primijetit ćete da su napale psa po njegovu nemiru, upornom gric-

kanju osjetljivih mjesta, energičnom češanju vrata i mjestimičnim nakupinama sitnih crnih mrvica u dlaci. To je izmet buha. Sprečavanje napada buha nije važno samo zbog nemira i neugode koje izazivaju nego prvenstveno zbog toga što prenose crijevne parazite, primjerice trakavicu, koju mogu prenijeti i ljudima.

Krpelji su također opasni nametnici, a najbrojniji su u proljeće i jesen. Krpelji se kriju u visokoj travi i grmlju i čekaju toplokrvne životinje. U našim krajevima ima niz vrsta krpelja. Srećom, treba im dvadesetak minuta da se smjeste na pogodnom mjestu na koži psa i zabiju rilo. Za to vrijeme možete ih otkriti dok se kreću po dlaci psa ili po vašoj odjeći. Ako su se već prihvatili za kožu, treba ih izvaditi pincetom. Nemojte ih ničim mazati jer se onda još čvršće uhvate. Krpelji prenose opake bolesti, a s liječenjem treba krenuti odmah, čim se primijeti da je pas bolestan. Znakovi su bezvoljnost, odbijanje hrane, visoka temperatura, tamnija boja mokraće i bljedilo sluznica koje se posebno lako primijeti na zubnom mesu. Ako se nakon pritiska prstom zubno meso brzo ne postane rumeno nego ostaje blijedo, pas je bolestan i treba ga odvesti veterinaru bez odgađanja. Dan ili dva odgađanja može ga stajati života. Pas se od buha i krpelja može zaštititi jednostavnom i redovnom primjenom sredstava koja se nabavljaju u veterinarskim apotekama. Svakako zabilježite datum kad ste ih primijenili i kad rok zaštite istekne, ponovite postupak. Među vlasnicima gradskih kućnih lju-

bimaca popularne su ogrlice koje štite od buha i krpelja, ali nisu preporučljive za pse koji žive vani jer ogrlica može zapeti dok se pas provlači kroz grmlje, ograde i slične prepreke.

Životni i radni vijek

Velike pasmine pasa žive kraće od malih pasa. Premda se mogu vidjeti i tornjaci stari 15 i 16 godina, očekivani je životni vijek tornjaka u prosjeku oko 12 godina. Njihov je očekivani radni vijek uz stado oko 8 do 10 godina. Uz pravilnu osnovnu skrb, hranu i odgoj, može se računati na vrijednog i pouzdanog suradnika desetak godina.

Tornjaci u obrani stada

Izravni sukobi tornjaka i grabežljivaca rijetki su. Izbjegavaju ih i vukovi i psi. Zreli tornjaci svakodnevno se služe mjerama predostrožnosti koje su zapravo iste ili vrlo slične načinu na koji vukovi štite svoje teritorije i lovinu od uljeza. Razlika je samo u tome što tornjaci štite stado, pašnjak, tor i pastira, a ne čopor, jazbinu, lovinu i lovište. Nije nemoguće da se neki jaki čopor vukova „zarati“ sa psima radi teritorija. Tada njihova meta nije stado nego psi. Slično se ponekad događa i među čoporima vukova. Ako vaš glavni čuvar stada pojačano označava svoje područje urinom, izmetom i grebanjem, pripremite se. Radi to nagonski, da dodatno zaprijeti mogućim uljezima. Takvim ponašanjem pastirski pas najavljuje da predstoji napad. Električne



12. Vukovi žive u čoporima u kojima dominira roditeljski, reproduktivni, par i izrazito su teritorijalni.

ograde, razne druge zapreke, a pogotovo dobri psi i pozornost pastira mogu bitno smanjiti štetu, a u većini slučajeva i potpuno spriječiti.

Kako se ponašaju tornjaci koji dobro štite pašnjak, tor i svoje stado? Redovito pretražuju i označavaju svoje područje, na oprezu su i kad „ljenčare“, mokre i ostavljaju izmet po grmlju i stijenama, pa i po deblima stabala koliko mogu doseći. I zrele kuje dižu nogu prilikom mokrenja, nekad i obje stražnje pa mokre stojeći samo na prednjim nogama. Kad tornjak ide od jednog do drugog grma, stabla ili kamena uokolo pašnjaka i ostavlja mokraću i izmet, kad sa sve četiri grebe tlo da ostavi svoj miris, zapravo radi isto ono što rade vukovi. Ostavljanje

poruka time ne završava. Psi redovito obilaze obilježena mjesta i ponavljaju označavanje. Pritom njuškaju tlo i svoje orijentire, provjeravajući je li u međuvremenu bilo posjeta.

Pse čuvare stada vukovi doživljavaju kao pripadnike susjednog vučjeg čopora. Čudni su im, lajavni, neobičnog izgleda, boja i mirisa. Ne love ono što bi im trebao biti plijen nego ga čuvaju, a skrb o hrani prepuštaju ljudima. Ne boje se čovjeka, ne izbjegavaju ljude nego s njima suraduju i štite ih ako treba, borave im u neposrednoj blizini i pokoravaju njihovim željama. U svemu ostalom su poput vukova. I služe se gotovo istim sustavom znakova. Moglo bi se reći da se vukovi i tornjaci služe istim jezikom i da lako razmjenjuju

poruke. Iskusni pastirski psi tako unaprijed znaju što bi se moglo dogoditi u idućim danima. Mjere predostrožnosti očito su im korisne, a ljudi će dobro postupiti ako se potrudu razumjeti njihove metode informiranja i razmjene poruka.

To ne vrijedi za vezanog psa koji ne ostavlja mirisne znakove po orijentirima i granicama teritorija, a pogotovo ne za lovačkog psa koji uopće ne mari za vučja pravila i bez dozvole upada unutar granica tuđeg područja. Takvi psi u pravilu postaju žrtva vukova. Nakon susreta s vukovima samo glava ostane.

Zašto se to isto rijetko događa slobodnim psima čuvarima? Pogotovo onima koji u vrijeme seoba stada neizbježno ulaze u teritorij vučjih čopora? Zar su oni toliko oprezni? Glavni razlog rjedeg stradavanja pastirskih pasa jest njihovo nagonsko ponašanje. Dobar, zreo tornjak ne zalijeće se u pogibelj nego koristi druga sredstva za odvratanje opasnosti od stada. Ni vukovi ne srljaju u napad dok o protivniku nemaju dovoljno informacija, a moguće je da pastirske pse doživljavaju kao neobičan čopor u seobi.

Ravnodušan odnos vukova prema pastirskim psima traje dok vukovi ne odluče napasti stado. U takve rizične akcije ne upuštaju se dok im je lakše uhvatiti prirodni plijen. Izbjegavaju sve što im je sumnjivo, primjerice, ne ulaze kroz vrata ograde nego je radije potkopavaju ili preskaču. Mnogi stoga okotorova postavljaju šarene vrpce i najlonske vrećice koje lepršaju na vjetru.

Vukovima će trebati neko vrijeme dok ne uvide da su te prepreke bezazlene. Za razliku od nepokretnih alata za zastrašivanje, psi se prema vukovima odnose aktivno. Psi su ravnopravni, teško predvidljivi protivnici koji mijenjaju mjesta i ponašanje prema prilici. Poznato je iz nekih naših krajeva da su se neki vučji čopori specijalizirali za ubijanje pasa po selima i to u krajevima gdje šuma ili šikara dolazi gotovo do kuća. Od takvih čopora mogu nastradati i snažni i borbeni psi ako su vezani. Ni slobodni mali psi ne prežive noć ako ih navečer netko propusti skloniti na sigurno. Treba imati na umu da su vukovi prilagodljivi. Njihovo ponašanje ovisi o dobi jedinki, o godišnjem dobu, o broju i odnosima pojedinačnih vukova unutar čopora, raspoloživosti prirodnog plijena (divljači), trenutnim prilikama u okolišu i iskustvima čopora. Ako su vukovi u nečemu uspjeli, vrlo je vjerojatno da će isti postupak ponoviti. Ako su naišli na dovoljno jak otpor, neće ponovno napasti.

VUK U HRVATSKOJ

Mr. Jasna Jeremić, dr.vet.med.

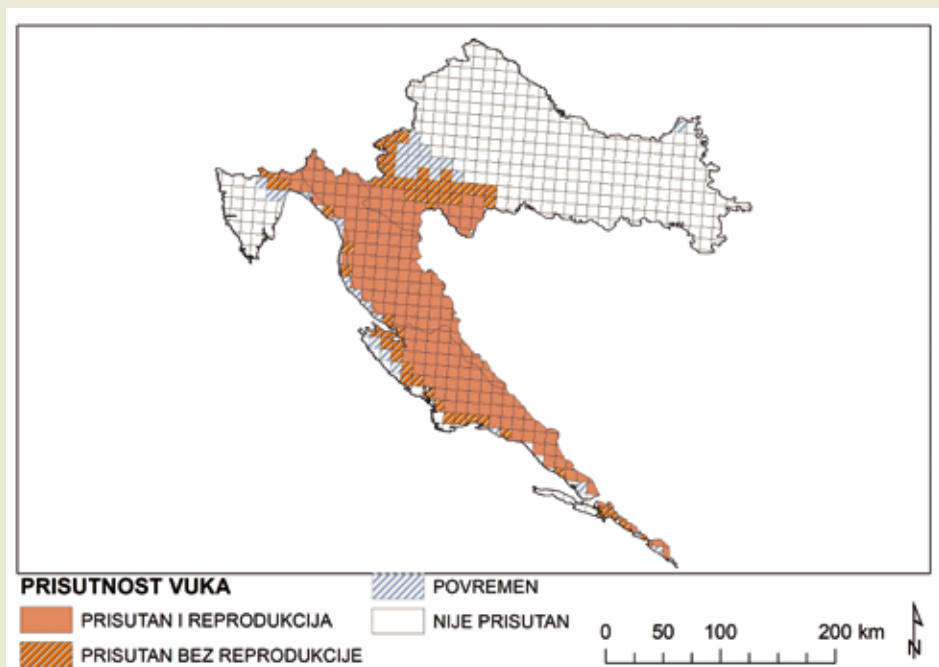
Populacija vuka (*Canis lupus*) još u 19. stoljeću obitavala je na cijelom području Republike Hrvatske, a stočarska znanja, vještine i prakse bile su prilagodene suživotu s predatorom. Uspješna obrana stada, posebice kod ljetnih uzgona na Dinarsko gorje, bila je važan dio strategije koji se posebno planirao. Vuk se smatrao vrhunskim predatorom i dostojnim protivnikom, a umijeće dobrog planiranja ispaše i čuvanja stoke posebno se cijenilo i plaćalo. Iz starih zapisa o tradicijskom stočarenju na našem području vidljivo je nekadaš-

nje bogatstvo znanja, iskustva, vještina i prakse. Danas to smatramo važnim nasljedem i kulturnom baštinom koju je potrebno očuvati, prenijeti i prilagoditi za nove generacije.

Dugogodišnja proganjanja vuka kao štetne vrste (lov koji se novčano nagradio, zamke, otrovi i sl.) doprinijeli su nestanku vuka iz većine područja koja je nastanjivao. Pokretanjem aktivne zaštite tijekom 90-ih godina prošlog stoljeća i proglašavanjem vuka zaštićenom vrstom, populacija se počela oporavljati i vraćati na svoj nekadašnji



13. Vuk obilježen ogrlicom za telemetrijsko praćenje.



14. Mapa područja rasprostranjenosti vuka u RH (Josip Kusak, 2021.)

teritorij rasprostranjenosti. Protekom vremena događale su se i velike promjene u društvu, gospodarstvu i okolišu, što se odrazilo ne samo na način uzgoja i držanja stoke već i na divlje vrste životinja, poput vuka. U nekim krajevima priče kako vuka nikad nije bilo na našim prostorima, priče o uvozu vukova dopremom vukova iz Sibira ili čak Amerike helikopterima, te priče o drugačijim vukovima duboko su se ukorijenile, te je i iz njih vidljivo koliko su se znanja i tradicije zaboravile i/ili izgubile. Populacija vuka u Hrvatskoj dio je veće, dinarsko – balkanske populacije.

Intenziviranjem istraživanja i praćenjem populacije vuka od kraja 90-tih do danas, ustanovljeno je da vukovi u Hrvatskoj koriste prostor od približno 24.000 km², te su rasprostranjeni na području 9 županija. Žive u čoporima u kojima dominira roditeljski, reproduktivni par i izrazito su teritorijalni. Broj čopora (kao i jedinki vukova) varira iz godine u godinu, no u prosjeku u razdoblju od 2005. do danas brojimo od 45 do 50 čopora, od kojih su polovica ustvari granični čopori s Republikom Slovenijom i Bosnom i Hercegovinom (Kusak J. i Jeremić J. u Izvješća o stanju

populacije vuka 2011. – 2017.). U obrani svojeg teritorija ne prežu od napada i usmrćivanja drugih jedinki vukova koji nisu članovi njihova čopora.

Sivi vuk (*Canis lupus*) sisavac je iz reda zvijeri (Carnivora) porodice pasa (Carnivora). U Hrvatskoj odrasli sivi vuk teži u prosjeku 31 kg. Od vrha nosa do kraja repa dug je prosječno 170 cm (rep 42 cm), a visina je grebena 70 cm. (Platiša i sur. 2011). Krzno mu je u pravilu sive boje (iako nalazimo na jedinke smeđih i/ili tamnosivih, gotovo crnih varijanti krzna, u ovisnosti o udjelu crnih, sivih i smeđih pokrovnih dlaka). Leda i rep su tamnosivi, dok boja prema trbuhu i nogama prelazi u svjetlosivu. S prednje strane nogu gotovo uvijek ima usku tamnu prugu iako su pronađeni primjerci i bez nje (Kusak i sur. 2018). Gradom tijela vuk je prilagođen trčanju. Ima četiri prsta na stražnjim, a pet na prednjim nogama, s time da na prvi prst prednje noge (palac, unutarnja strana noge) ne staje.

Vukovi se prate putem bilježenja znakova opažanja njihove prisutnosti (tragova, izmeta, ostataka plijena, grebanja i sl.), foto-zamkama, telemetrijom (postavljanjem ogrlica sa GPS uređajem na uhvaćene žive jedinke za praćenje kretanja), prikupljanjem stradalih jedinki (od prometa, krivolova, otrova, bolesti i sl.), redovito se bilježe štete, rade se razudbe i analize DNK. Analizom poznate smrtnosti ustanovljeno je da najčešće stradavaju mlade, zaigrane i neiskusne jedinke u prometu. Najviše ih ugrožava rascjepkanost, gubitak i ometanje staništa, nedostatak prirod-

nog plijena, te krivolov i otrovi.

Glavni izvor hrane vuku jest divljač (srna, jelen, divlja svinja i manji sisavci, na primjer zec i glodavci), konzumira i šumske plodove (voće i bobice), dok u krajevima gdje nema dovoljno prirodnog plijena, a razvijeno je stočarstvo, najčešće napada ovce i koze, a rjeđe krupniju stoku, primjerice goveda i magarce. Stradavanja su veća kod stada koja nisu čuvana ili nemaju odgovarajuću zaštitu, te u predjelima koja su u sukcesiji (zarasla u grmlje i drvenastu vegetaciju), što vuku omogućava lakši prilaz stadu i bolju zaklonjenost.

Vukovi ne razlikuju domaće od divljih životinja. U vučjoj naravi je da hvataju one koje je lakše uhvatiti, kao što je slabo čuvana ili nečuvana stoka, a od prirodnog plijena uglavnom biraju starije, bolesne i nemoćne jedinke, te su svojevrsni prirodni „čistači“ ekosustava ili kako ih popularno nazivaju „doktori divljine“. Istraživanja su mnogostruko potvrdila da su vukovi jedna od ključnih vrsta koje doprinose stabilnosti i povećanju biološke raznolikosti svugdje gdje ih ima. Osim korištenja alata za pravilnu zaštitu stada (pastirski psi, električne ograde, trake, strašila, ograđeni ispusti, staje i sl.) trebalo bi revitalizirati pašnjačke i travnjačke površine, uključujući one u neposrednoj blizini i okolici naselja, te smanjiti gubitak populacija drugih divljih vrsta, posebice divljači.

Šandor Horvath - nastavak

Medvjed

Napadi medvjeda su rjedi, ali razorniji nego napadi vukova. Žive pojedinačno, ne oglašavaju svoju nazočnost kao vukovi, ulaze u naselja i prekapaju smetlišta. Prisutnost medvjeda može se uočiti po prevrnutom kamenju, raskopanim mravinjacima, po razorenim trulim panjevima i prevrnutim trupcima. Na vlažnim i blatnjavim mjestima nije teško prepoznati otiske njihovih šapa jer su prepoznatljive i za laika. Medvjedi ne upadaju samo u torove i štale, nego rade štetu pčelarima, te na usjevima i voćnjacima. Kad upadnu u pčelinjak, mogu ga razoriti do posljednje košnice. Medvjedi su napast i u slabije naseljenim šumovitim krajevima. Smetlišta su glavni mamac koji medvjede, ali i ostale divlje životinje, vode u blizinu naselja, a kod nas divljih smetlišta ima posvuda. Kad se naviknu na smeće, medvjedi ne prezaju ni od prekapanja kontejnera usred naselja. Zato je držanje tornjaka preporučljivo gdje god ima medvjeda, vukova i drugih grabežljivaca. Za odvrćanje medvjeda obično je dovoljno da se psi oglašavaju, uzbunjuju ljude i mirisnim tragovima oglašavaju svoju prisutnost. Pomažu i električne ograde.

Psi lualice

Nezaštićene veće ili manje grupe sitne stoke česta su meta pasa lualica. Gdje njih ima, ima i čagljeva. Nije rijetkost da u jednom napadu strada cijelo takvo

malo stado. Za napad se često okrivljuju divlje životinje, pa i kad stručnjaci za utvrđivanje počinitelja utvrde nedvojbeno da su stoku napali raspušteni psi. I u takvim prilikama tornjaci su valjana zaštita jer psi skitnice neće napasti dobro čuvano blago.

Stalan pašnjak i električna ograda

Držanje stada na stalnom, uvijek istom ograđenom pašnjaku iz više razloga može imati upitan učinak. Poznato je i pastirima i stručnjacima za travnjake da svi udomaćeni biljojedi travu na pašnjaku biraju. Koze i ovce imaju različite sklonosti. Koze najradije brste lišće drvenastih biljaka, a ovce prebiru među niskim mladim travama neposredno uz tlo. Zbog toga ovce i koze naoko jednog stada na pašnjaku ne pasu zajedno. Ako stado pase na uvijek istoj površini, brzo popase ono što mu je najdraže, zato je seoba glavna prednost nomadskog načina stočarenja i držanja stoke na otvorenom pašnjaku. Za stalne pašnjake preporučuje se električna ograda. Električne ograde je moguće premještati kada se trava popase, a grabežljivci ih izbjegavaju. Treba redovito kositi travu neposredno ispod žica kako ograda ne bi gubila napon. Pse se može također držati u ogradi sa stokom no samo preko noći ili kraće vrijeme. Njihovo čuvarsko ponašanje nije primjereno životu u ograničenom prostoru već slobodnom kretanju i nadzoru granica njihovih teritorija. Tornjake i druge pastirske pasmine nagon tjera na izvidanje, pretraživanje i obilježavanje prirodnih



15. Tornjak štiti, a hrvatski ovčar okuplja stado. Za naše krajeve bolje kombinacije nema.

granica teritorija, koje se mogu, ali i ne moraju mogu poklapati s linijama na kojima je ograda. Zato pastirski psi izbjegavaju trajno boraviti unutar ograde i rado „skitaju”. Ako moraju stalno boraviti na istom mjestu, gube samopouzdanje i postaju tjeskobni. Posebno ako su još i trajno vezani, odnosno na lancu.

Tornjak je dijete prirode. Za stado ga veže osjećaj pripadnosti. Ako je osjećajno vezan za svoje stado, vratit će mu se čim obavi svoju nagonsku zadaću. Što su mu takva tumanaranja rjede moguća, otići će dalje, „skitnja” će biti manje predvidljiva i duže će trajati.

Važnost odabira pasmine

Uz stado se u raznim dijelovima Hrvatske mogu vidjeti i psi drugih pastirskih pasmina. Često su to kangali, kavkasci i šarplaninci, a nešto manje ima sred-njeazijskih ovčara. Sve su to bliski rođaci tornjaka, veliki i snažni pastirski psi. Uzgajani su u različitim prirodnim i kulturnim prilikama, a selekcijom u uzgoju naglašene su druge osobine njihove pastirske naravi. U pravilu se mogu smatrati „tvrđim“, agresivnijim i borbenijim od tornjaka. No ni tornjaci nisu mali i bezazleni psi. Odrastao tornjak težak je pedesetak kilograma, mišićav i okretan, snažnog zubala, no



16. Pas na lancu biti će agresivan i razdražljiv, ali i potpuno neučinkovit u zaštiti stoke ili tora od predatora.

ne treba ih se bojati jer su staložene naravi. Izuzetaka se uvijek nađe pa ima razloga za oprez, ali tornjaci su prema ljudima u pravilu ljubazni ili ravnodušni. Prilagođeni su našem podneblju i primjereni za naše prirodne, društvene i gospodarske uvjete.

Pasmine pasa razlikuju se prvenstveno prema njihovim uporabnim vrijednostima, odnosno funkcijama te je prilikom nabavljanja psa važno znati koju pasminu odabrati kako bi imali dobrog psa čuvara stada.

Više je pasa uz stado mnogo korisnije od jednoga. Zato se uz veća stada iskusnih stočara obično nađe pet, šest pasa različitih tipova i dobi, a negdje i

spolova. Time se otvara mogućnost nejednakih uloga, ali i pogrešaka u izboru pasmina pa na to treba obratiti posebnu pažnju. Za ovčare i kozare Hrvatske tornjaci i hrvatski ovčari tradicionalno su najbolja kombinacija za rad sa stadom i zaštitu stada. Uz krupne tornjake za zaštitu stada, dobro je imati i pokretljive ovčarske pse za okupljanje i usmjeravanje velikog stada.

Nitko ne brani držanje raznih pasmina i raznih križanaca uz stado, ali je njihova djelotvornost upitna. Od čistokrvnih pasa očekujemo ponašanje i građu tipičnu za pasminu. Kod križanaca je nemoguće unaprijed znati njihove fizičke kvalitete i nagonске reakcije. Ako u nekome psu pretežu lovački nagoni ili su ujedljive naravi, takvi psi trajan su izvor nevolja. Poznavatelji pasa znaju razlike u ponašanju različitih pasmina. Tornjaci i drugi tipični pastirski psi djeluju samostalno i nagonски. Prijateljski su prema domaćim životinjama. Psi lovačke krvi skloni su napadati ovce i drugu stoku. Znaju proganjati ovce i daviti janjce i jariće. Križanci tornjaka i hrvatskih ovčara nisu rijetkost. Te su dvije naše pasmine u stalnom kontaktu pa su nehotična njihova križanja česta. Tko ih križa, čini veliku pogrešku jer su urođena, nagonска svojstva tih dviju pasmina vrlo različita, po mnogo čemu i potpuno suprotna. Ti križanci neće biti ni pouzdani zaštitnici stada niti poslušni suradnici pastira. Zbog toga takve križance uz stada treba izbjegavati.

Spol

U zaštiti stoke kuja može biti jednako djelotvorna kao i mužjak. Ako je uz stado više pasa, prisutnost kuje učvršćuje veze unutar čopora. Sve se to poremeti u vrijeme kad se kuja tjera. Tada napušta stado i bavi se ostavljanjem svojih mirisa i privlačenjem mužjaka. Zbog napuštanja stada u tom razdoblju i uznemiravanja okolnih mužjaka kuje nisu omiljene među stočarima i rijetko se vide na pašnjacima. Kuje za rad sa stadom mogu koristiti samo oni gospodari koji su odgovorni i znaju pratiti njihovo stanje te u kritičnim tjednima spolnog ciklusa zatvaraju kuju daleko od stada i mužjaka.

Ponekad se možda dogodi romantična priča o trajnim vezama i vjernosti između kuje i dominantnog mužjaka, ali su za to potrebne posebne okolnosti, pa ta priča spada uglavnom u svijet fantazija. U istu vrstu zablude spada i vjerovanje u krvave borbe mužjaka prije parenja. Takve priče nemaju potvrdu u stvarnosti. Kuje se ne pare samo s odabranicima, nego je moguće da svako štene u leglu potječe od drugog mužjaka.

Ako su zadovoljene njihove temeljne potrebe, poput potrebe za hranom, mužjake tornjaka na pravu skitnju može navesti samo kuja u tjeranju.

Neki zbog toga razmišljaju o kastraciji svojih pasa. Trebali bi pritom razmisliti i o tome da glavnu radnu vrijednost pastirskih pasa pokreće mreža njihovih nagona. Uklanjanje spolnih žlijezda izravni je napad na tu mrežu

jer vodi do njezina raspada. Doduše, neosporna je činjenica da je kastracija pastirskih pasa prastari običaj stočara od Tibeta pa sve do naših krajeva. No vjerovanje da slobodan kastrat neće ići za kujama u pravilu je zabluda. Gotovo svaki će sudjelovati u povorci koja ide za kujom. Kastrati mogu i pariti ako su bili spolno zreli u vrijeme kastracije, premda neće biti potomstva. Problem „psećih svatova” nekad su rješavali na nekoliko načina. Prvi je bio da u razdoblju tjeranja kuje vežu pse pokraj torova i koliba i izbjegavaju izlaske kuje na pašnjak. Nije to bilo lako provesti jer je svaki stočar samostalno odlučivao o tome što će i kako raditi njegova družina, ali je morao uvažavati prigovore drugih. S druge strane, rasplodne kuje bile su moćni izvor prihoda i ugleda, a dobra štenad potreba svakog pravog stočara. Kuje su ipak najčešće ostajale uz domaćinstva u stalnim naseljima. Posljedicu tih običaja neki vide u značajnoj razlici veličine između spolova kod pastirskih pasmina. U pravilu su ženke tih pasmina osjetno manje od mužjaka.

PASTIRSKI PSI ČUVARI IZ ZNANSTVENE I STRUČNE PERSPEKTIVE

Neven Šlopar

Budući da se pastirski psi čuvari koriste tisućama godina, može se pretpostaviti da su učinkovito oruđe za zaštitu stada od napada predatora. Bez obzira na tradicionalna znanja, znanost je sklonija analizi konkretnih podataka i stoga su objavljena brojna istraživanja o pastirskim psima čuvarima i njihovoj učinkovitosti.

Istraživanje rezultata većeg broja drugih istraživanja, kako bi se usporedilo podatke i proizvelo zaključke iz što većeg opsega informacija, potvrdilo je kako korištenje pastirskih pasa čuvara može smanjiti učestalost napada na stoku te da je korištenje pasa za zaštitu stoke uglavnom isplativo ekonomsko rješenje kojim se zbog smanjenja gubitaka stoke dugoročno štede sredstva (Smith i sur., 2000.). U jednom konkretnom istraživanju u SAD-u, iz Europe su nabavljeni čistokrvni štenci tri različite pasmine pasa za usporedbu učinkovitosti s učinkovitošću pasa mješanaca kojima se ne može pratiti porijeklo, a koji se često koriste za zaštitu stada na američkim farmama. Rezultati su pokazali kako su urodene genetičke osobine pastirskih pasa čuvara, očuvane kroz generacije selektivnog uzgoja, iznimno važne. Psi čistokrvnih pasmina pokazali su se učinkovitim u obrani stada, unatoč tome što su nabavljeni kao štenad i bilo je po-

trebno oko dvije godine kako bi sazreli dovoljno da mogu u potpunosti obavljati svoju ulogu. Dakle, relativno neiskusni psi čistokrvnih pasmina nadmašili su svoje iskusnije kolege mješance (Kinka i Young, 2019.). Povezano istraživanje pokazalo je kako se u područjima gdje su se kretala stada ovaca u pratnji pastirskih pasa čuvara pojavnost vukova smanjila za 75 % (Kinka i sur., 2021.), što govori kako sama prisutnost pastirskih pasa čuvara mijenja vučje ponašanje. Možda je najzanimljivije recentno istraživanje na ovu temu, provedeno u francuskim Alpama, objavio Landry sa suradnicima 2020. godine. Populacija vuka u Francuskoj koja broji oko 600 jedinki godišnje usmrtila više od 12.000 domaćih životinja. Stoga je tim znanstvenika proveo šest godina promatrajući interakcije vukova i pastirskih pasa čuvara tijekom noći, koristeći infracrvene termovizijske kamere kako bi saznali više o učinkovitosti pasa u zaštiti stada i rasponu interakcija s vukovima. Pokazalo se kako vukovi i psi imaju cijeli niz interakcija koje uključuju lajanje, postavljanje između stada i predatora, potjeru, pa čak i neke oblike društvene interakcije, a borbe i smrtni ishod vrlo su rijetki. Analiza prikupljenih podataka pokazala je kako vukovi radije vrebaju izolirane ovce ili manje



17. Dva psa čuvara snimljena noću kako tjeraju vuka od stada (preuzeto s <https://www.ipra-landry.com>)

skupine nego velika stada uz koja su prisutni psi čuvari. Rizik napada dodatno se smanjuje što više vremena psi čuvari provode u interakciji s vukovima, te se čini da vukovi lakše odustanu od napada nakon što neko vrijeme provedu u interakciji sa psima. Važno je imati odgovarajući broj pastirskih pasa čuvara, a glavni razlozi su što prisutnost pasa tada može pokriti cijelo stado i što psima omogućuje stvaranje tampon zone oko stada. Lakše mogu uočiti predatora koji se prikrada i imaju više manevarskog prostora za interakcije kojima će smanjiti mogućnost napada, budući da su podaci pokazali kako se približno pola svih interakcija događa na udaljenosti većoj od 300 m od stada. Neki psi će progoniti napadače dok će drugi ostati uz stado, čuvajući ga od prijetnji koje još nisu detektirali, stoga je važno imati dovoljno pasa kako bi mogli ispuniti obje uloge. Važna je i dobna struktura, budući da je potrebno povremeno uvoditi mlade

pse u stado kako bi zamijenili stare, i u svakom trenutku uz stado se trebaju nalaziti stari i iskusni psi, odrasli psi u naponu snage i mladi psi koji se tek uče svojim zadaćama. Autori preporučaju minimalno sedam pasa za velika stada od preko 1.000 ovaca. S obzirom na zaključke raznih istraživanja, može se reći da se i znanost slaže s tradicionalnim spoznajama – bez psa čuvara stado na otvorenom pašnjaku nikad nije sigurno.

ZAVRŠNE MISLI I PORUKE AUTORA

Šandor Horvath

Obraštanje napuštenih polja i travnjaka u Hrvatskoj sveprisutna je pojava i ekološki problem ozbiljnih razmjera. Ovce se sve više hrane stočnom hranom u jaslama umjesto slobodnom ispašom. Na taj način ne gubi se samo stočarska proizvodnja, već i biljne vrste i povezane vrste životinja koje su se kroz stoljeća prilagodila tom sustavu staništa kojeg je kreirao čovjek za svoje potrebe. Malo tko u tome vidi velike gubitke stočara, napuštanje sela, prenapučenost gradova i prijetnju za povijesni sustav staništa, a napuštanje i uništavanje postojećih staništa gotovo nitko ne svrstava u stavku troškova. Taj se sustav mišljenja neopazice šalja daleko. Tako je, recimo, razložno pitati čemu tornjak ako od grabežljivaca štiti električna ograda? Naravno da je ta dilema umjetna. Korištenje pasa za zaštitu stoke staro je više tisuća godina. Ograde pod naponom postoje manje od sto godina.

Srećom, sve je više poljoprivrednika i stočara koje je promidžba potakla na ekološka razmišljanja. Neke je potakla nužda jer nemaju drugog izlaza, neke novac kao naknada za održavanje travnjaka, a državu koja ga dijeli potakao je dotok novca iz europskih fondova. Posljednjih desetljeća u Hrvatskoj je sve češća ekološka proizvodnja i ponuda izvornih prehrambenih proizvoda. Ekonomska bitka između potrošačkog

i ekološki poželjnog koncepta tek je počela. Korištenje starog, izvornog genoma tornjaka na tradicionalnim stočarskim imanjima dio je ekoloških razmišljanja suvremenih poljoprivrednika. Ako vam se pruži mogućnost izbora između janjetine s prirodnog pašnjaka i one iz uvoza, ne treba ni pitati koju ćete radije pojesti. Zašto i u drugim odlukama ne bismo postupali prema istim kriterijima? Treba li birati između jaslala i pašnjaka, između tornjaka i drugih metoda zaštite od grabežljivaca, držimo se prirode, baštine i njihovih bogatstava.

U modernom društvu gdje se divlje životinje ne smatraju štetočinama, već simbolima divljine, potrebno je očuvati tradicijske metode koja su radile tisućama godina, a ako se pravilno koriste – besprijekorno će raditi i danas.



18. Veliko stado koza u Dalmatinskoj zagori.

PODRŠKA U NABAVI MJERA ZA SPRJEČAVANJE ŠTETA NA STOCI

Neven Šlopar

Suživot čovjeka i velikih zvijeri goruća je tema na razini cijele Europske unije. Populacija vuka se oporavlja i vraća se na područja na kojima vukova nije bilo i više od 100 godina, a povratak vuka neminovno znači i štete na stoci, posebice zbog gubitka tradicionalnih znanja i navika u čuvanju stoke. Iz tog razloga su kroz Program ruralnog razvoja u razdoblju od 2014. do 2020. bile dostupne potpore za mjere za sprječavanje šteta

od velikih zvijeri na stoci. Putem natječaja za tip operacije 4.4.1. (Neproductivna ulaganja povezana s očuvanjem okoliša) iz Programa ruralnog razvoja moguće je bilo ostvariti potporu za izgradnju nastambe za noćno čuvanje stoke, postavljanje električne ograde i nabavu štenadi autohtone pasmine pastirskog psa čuvara – tornjaka. U sklopu ovog natječaja bilo je moguće nabaviti štene tornjaka ne starije od

tri mjeseca iz legla registriranog uzgajivača s rodovnicom koju izdaje ovlaštena institucija, Hrvatski kinološki savez ili druga članica međunarodne kinološke organizacije (FCI). Maksimalan iznos potpore iznosio je 3.500 HRK po štenetu. Natječaj je također propisao obvezu kontinuirane suradnje uzgajivača i korisnika, kako bi se štene uz stručan nadzor razvilo u samostalnog psa čuvara stada.

Natječaje za mjere potpora iz programa ruralnog razvoja objavljuje Uprava za potpore poljoprivredi i ruralnom razvoju Ministarstva poljoprivrede. Više informacija možete doznati na: <https://ruralnirazvoj.hr/>

Ministarstvo poljoprivrede vodi i upisnik uzgajivača pasa (i drugih kućnih ljubimaca), u kojem su registrirani i uzgajivači tornjaka. Svi registrirani uzgajivači tornjaka u Hrvatskoj članovi su Hrvatskog kinološkog saveza i uzgajaju u skladu s pravilnikom koji propisuje način uzgoja i držanja pasa i štenadi.

U Hrvatskoj postoji i klub koji okuplja vlasnike i uzgajivače tornjaka. Kinološki klub Tornjak – Zagreb osnovan je 1997. godine i posvećen je očuvanju izvornih osobina i promociji pasmine tornjak. Članovi kluba dugogodišnji su uzgajivači, ljubitelji i iskusni poznavatelji pasmine, i na raspolaganju su za svaku vrstu podrške.

Kontakt: Ivan Šarić,

predsjednik kluba, tel. 097 774 0772 i kktornjakzagreb@gmail.com.

Dodatne informacije i baza podataka o leglima tornjaka mogu se pronaći ovdje:

<http://tornjak.pedigree.net/index.php>

Literatura:

- Berce, T., Zahariaš, K., Sedmak, A., Bragalanti, N. (2018.), Livestock guarding dogs. The LIFE DINALP BEAR project handbook.
- Jeremić, J., S. Desnica, D. Hamidović, J. Kusak, i Đ. Huber. (2014.), Izvješće o stanju populacije vuka u Hrvatskoj u 2014. godini. Stanje populacije vuka u Hrvatskoj, Godišnje izvješće, Državni zavod za zaštitu prirode, Zagreb.
- Jeremić, J., J. Kusak, Đ. Huber, i A. Štrbenac. (2011.), Izvješće o stanju populacije vuka u Hrvatskoj u 2011. godini. Stanje populacije vuka u Hrvatskoj, Godišnje izvješće, Državni zavod za zaštitu prirode, Zagreb.
- Jeremić, J., J. Kusak, Đ. Huber, A. Štrbenac, i A. Korša. (2017.), Izvješće o stanju populacije vuka u Hrvatskoj u 2016. godini. Stanje populacije vuka u Hrvatskoj, Godišnje izvješće, Hrvatska agencija za okoliš i prirodu, Zagreb.
- Jeremić, J., J. Kusak, i N. Skroza. (2012.), Izvješće o stanju populacije vuka u Hrvatskoj u 2012. godini. Stanje populacije vuka u Hrvatskoj, Godišnje izvješće, Državni zavod za zaštitu prirode, Zagreb.
- Jeremić, J., N. Skroza, J. Kusak, i Đ. Huber. (2013.), Izvješće o stanju populacije vuka u Hrvatskoj u 2013. godini. Stanje populacije vuka u Hrvatskoj, Godišnje izvješće, Državni zavod za zaštitu prirode, Zagreb.
- Jeremić, J., A. Štrbenac, J. Kusak, i Đ. Huber. (2015.), Izvješće o stanju populacije vuka u Hrvatskoj u 2015. godini. Stanje populacije vuka u Hrvatskoj, Godišnje izvješće, Hrvatska agencija za okoliš i prirodu, Zagreb.
- Kinka, D. i Young, J. (2019). Evaluating Domestic Sheep Survival with Different Breeds of Livestock Guardian Dogs. *Rangeland Ecology & Management*. 72.
- Kinka, D. i Young, J. (2019). The tail wagging the dog: positive attitude towards livestock guarding dogs do not mitigate pastoralists' opinions of wolves or grizzly bears. *Palgrave Communications* vol. 5
- Kinka, D., Schultz, J. i Young, J. (2021). Wildlife Responses to Livestock Guard Dogs and Domestic Sheep on Open Range. *Global Ecology and Conservation* vol. 31
- Kusak, J., E. Fabbri, A. Galov, T. Gomerčić, H. Arbanasić, R. Caniglia, M. Galaverni, S. Reljić, D. Huber, i E. Randi. (2018) Wolf-dog hybridization in Croatia. *Veterinarski arhiv* 88:375-395.
- Landry, J.M., Borelli, J.L i Drouilly, M. (2020). Interactions between livestock guarding dogs and wolves in the southern French Alps. *Journal of Vertebrate Biology*. 69.
- Platiša, M., I. Pintar, i J. Kusak. (2011.) „Tjelesne osobine sivog vuka (*Canis lupus L.*)“. *Veterinar* 49:16-27.
- Smith M. E., Linnell J.D.C, Odden J. i Swenson J .E. (2000) „Review of Methods to Reduce Livestock Depredation: I. Guardian Animals“, *Acta Agriculturae Scandinavica, Section A – Animal Science*, 50:4, 279-290.

O projektu:

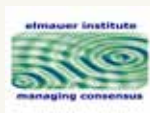
LIFE EuroLargeCarnivores (LIFE16 GIE/DE/000661) - Unaprjedenje suživota ljudi i velikih zvjeri u Europi kroz komunikaciju i prekograničnu suradnju

Trajanje: 1. 9. 2017. – 28. 2. 2022.

Web: <https://www.eurolargecarnivores.eu/hr/>

Pronalaženje lokalnih rješenja za suživot

Projekt služi kao platforma za razmjenu najboljih praksi u području ublažavanja sukoba između ljudi i velikih zvjeri te želi poboljšati suživot kroz komunikaciju, prekograničnu suradnju i razmjenu znanja. Povezuje različite zainteresirane strane diljem Europske unije i pomaže im da nauče o mogućim rješenjima za rješavanje društvenih, gospodarskih i ekoloških izazova koji se javljaju u različitim regijama u kojima vuk, medvjed, ris i gorska kuna žive blizu ljudi.



O WWF-u:

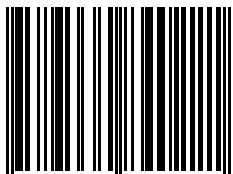
WWF je vodeća svjetska nezavisna organizacija za zaštitu prirode koja već 60 godina radi na zaštiti naših prirodnih resursa: mora, kopna i divljih vrsta. Misija WWF-a je zaustaviti propadanje zemljina prirodnog okoliša te izgraditi budućnost u kojoj će ljudi živjeti u skladu s prirodom na način da čuvamo svjetsku biološku raznolikost, osiguravamo da uporaba obnovljivih prirodnih resursa bude održiva te promoviramo smanjenje zagađenja i rasipne potrošnje. U našoj regiji djeluje WWF Adria koja radi na održivom gospodarenju vodnim resursima, šumama i zaštićenim područjima te očuvanju mora, rijeka i divljih vrsta.

Za sva pitanja vezana uz tematiku suživota s velikim zvijerima slobodno nam se obratite na wildlife@wwfadria.org



WWF

Podržite rad WWF-a i posjetite
naše internetske stranice:
www.wwfadria.org



9 789534 840221



Radimo na očuvanju prirode
za ljude i živi svijet.

together possible™ www.wwfadria.org